

Bog Stvoritelj u djelu Charlesa Darwina

Josip Balabanić

e-mail: josip.balabanic@gmail.com

UDK: 211 C. DARWIN: 213

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 10. listopada 2009.

Prihvaćeno: 18. studenog 2009.

U ovome članku traži se odgovor na pitanje zašto u djelu Charlesa Darwina (1809-1882) ima iznenađujuća količina izravna teološkog sadržaja i zašto je, premda pristaša znanstvenog redukcionizma, u svoja kapitalna djela Postanak vrsta (1859) i Podrijetlo čovjeka (1871) unio egzistencijalnu dimenziju vlastita religioznog stajališta o Bogu kao stvoritelju putem sekun-

darnih uzroka (tj. prirodnih zakona). Na temelju njegovih izjava i navoda iz Autobiografije izvodi se zaključak kako Darwin Stvoritelja ne spominje iz nekih taktičkih razloga (da ublaži otpore konzervativnih čitatelja, iz obzira prema duboko religioznoj supruzi i sl.), nego da to iskreno čini kao teist agnostik koji je u sebi spojio vjeru u Boga i empirijsko iskustvo znanstvenika.

Ključne riječi: Bog, Charles Darwin, stvaranje, vjera, znanstveni redukcionizam

Uvod

U europskom prosvjetiteljstvu osamnaestog i prosvjetiteljskom romantizmu devetnaestog stoljeća nastavljen je proces afirmacije individualnosti, započet već u renesansi, rođena je i ojačala je vjera u progres, došlo je do raskida s kolektivnom svijesću europskoga srednjega vijeka i krenuo je proces sekularizacije, to jest odvajanje svjetovnoga (profanog) života od sfere svetoga ili sakralnog. Taj proces imao je jasno izražen oblik i u odvajanju ili oslobađanju znanosti od teologije. Ima mišljenja da je sekularizacija konačno dosegнула vrhunac upravo Darwinovim otkrićem načela prirodnog odabira (1838), odnosno Wallaceovim neovisnim otkrićem tog mehanizma dvadesetak godina kasnije, i njegovim objavljivanjem u Darwinovu djelu *On the Origin of Species by Means of Natural Selection* (1859), *Postanak vrsta prirodnim odabirom*. Tim otkrićem bila bi, sekulariziranjem biologije, konačno sekularizirana i sva novovjekovna znanost.

Naime, sve do objave spomenutog Darwinova djela, činilo se da biologija kao znanost o živome svijetu uspješno izmiče strogo empirijskom proučavanju i da je nemoguće naći prirodoznanstveno objašnjenje za postanak mnoštva strukturalnih i funkcionalnih svrhovitosti u području života ako se ne prizove u pomoć Stvoritelja, njegov naum i mudro djelovanje (finalizam), odnosno ako se ne računa s postojanjem nekoga tajanstvenog životnog počela ili životne sile (*vis vitalis*) koju je Stvoritelj usadio u sva živa bića, a koja je nedostupna empirijskom pristupu s kojim moderna znanost mora računati, i ako se ne uzme u obzir plan ili nacrt. Zato su prirodna teologija i teodiceja još u prvoj polovici 19. st. izriješkom isticale posebnu uređenost toga dijela svijeta prirode, dokazujući nemogućnost da se red i svrhovitosti koje, primjerice, vidimo u građi ili bojama cvijeća, u ustroju ljudske ruke ili u savršenstvu oka, razumski objasni bez mudrog Boga stvoritelja koji se dobrotivo očituje u svome stvaranju, u *Knjizi prirode*. U filozofiji i teologiji prirode za Božju opstojnost razvijen je i *dokaz iz nacrta* (*Design Argument*) koji je osobit naglasak stavljao upravo na finalnost životnih pojava. Zato je otkriće prirodne selekcije kao *mehaniizma* i poglavite snage u evoluciji svega života i nastanku životne raznolikosti općenito doživljeno kao smrtna opasnost za tradicionalno poimanje Boga koji je svijet i čovjeka stvorio odjedanput »u šest dana«, koji dalje sve uzdržava u bitno nepromjenljivom postojanju i temelj je svakoga prirodnog, moralnog i društvenog poretka. Odsada, međutim, nakon otkrića načela mehaničkog odabira, sve prirodne fenomene bilo je moguće znanstveno objasniti bez pribjegavanja natprirodnim čimbenicima. Time je u povijesti čovječanstva po prvi puta razvijen jedinstven prirodni sustav svijeta koji u polju zvanom znanost, ni logički ni teoretski, više ne treba teologiju. Dosljedno tome, bilo je jasno da se cijela moderna znanost može sekularizirati jer je u svim prirodnim i društvenim znanostima moguća dosljedna primjena metodologijskoga znanstvenog redukcionizma koji je kadar pružiti znanstveno zadovoljavajuće odgovore o cijeloj prirodi, uključivši čovjeka.

Posve je razumljivo da su nakon takva uzleta znanosti snažno porasla krila scijentizmu, filozofskom stajalištu prema kojem prirodna znanost objašnjava, ili će zasigurno u budućnosti moći dokraja objasniti, sve što se tiče života. Sva druga filozofska, religijska ili duhovna objašnjenja bila bi od drugotne važnosti ili su praktično nevažna. Autoritet znanstvene istine učinio se tako velikim da su mu podređene sve druge istine ili se čak tvrdilo da postoji samo znanstvena istina, a da u drugim poljima istraživanja postoje samo mišljenja i vjerovanja. Dosljedno tome, nitko ne bi mogao biti pravi znanstvenik i istodobno iskreno religiozan vjernik ili bi, u najmanju ruku, morao u svome umu različite i često suprotstavljene istine pomno držati u odvojenim pretincima. Slijedio bi zaključak da je religiozan znanstvenik neizbježno duhovno podvojena osobnost.

Činjenica je, međutim, da ni sam Darwin nije odustao od spominjanja Stvoritelja u svome najvažnijem djelu i da se u krugu znanstvenika koji su mogli

zajedno spojiti evoluciju i vjeru u Boga našao i sam otkrivač mehanizma prirodnog odabira Charles Darwin (1809-1882). On je u *Postanku vrsta* i u *Podrijetlu čovjeka* u više navrata spominjao Boga stvoritelja nastojeći, očito, time potkrijepiti snagu svoga temeljnog eksplanatornog modela evolucije u očima teista, ali iskazujući i vlastito stajalište s obzirom na vjeru u Božju opstojnost.

Ovdje nas zanimaju dva pitanja. Prvo, zašto je Darwin, koji je otkrićem načela odabira konačno biologiju oslobodio ne samo od filozofije nego i od teologije, u nekim svojim temeljnim djelima sačuvao znatnu količinu religijskih i teoloških elemenata i je li Darwin iskreno vjerovao u Boga ili su njegove izjave bile samo iz taktičkih razloga? Zatim, drugo pitanje: ako je Darwin vjerovao u Stvoritelja, kako je u sebi spojio vjeru znanstvenika i vjeru u Boga, što je prema mišljenju nekih nespojivo?¹

1. Darwin i komplementarnost spoznaje prirode i čovjeka

Darwin je za pisanja *Postanka vrsta* i u trenutku izlaska tog djela (1859) očito vjerovao da znanost nije jedini izvor spoznaje svijeta i čovjeka, a da se za Boga stvoritelja može vjerovati kako u procesu evolucije stvara pomoću sekundarnih uzroka ili prirodnih zakona. Dakako, to još ne mora značiti da empirijske znanosti nisu isključivo vrelo znanja o svijetu prirode i o čovjeku te da je napredak u ukupnoj spoznaji istine o njima moguć komplementarnim dopunjanjem znanja. Ipak, na Darwinovo stajalište o komplementarnosti spoznaje može se pomišljati ako se uoči činjenica da je na početak prvog izdanja svoga glavnog djela kao *motto* stavio dva izvotka iz teološko-filozofskih rasprava Williama

1 Hrvatski filozof Neven Sesardić prije desetak godina napisao je članak: Potkopava li znanost vjeru? (*Encyclopaedia moderna*, 37 (1998) 49, 162-174) u kojem je ustvrdio da znanost svojim napretkom potkopava sve religije »poput islama, judaizma i nekih verzija budizma«, stvara im probleme, a potkopava, dakako, i kršćanstvo. Prema spomenutom autoru, napretkom znanosti odustaje se od jednih sadržaja vjere za drugima i tako se reducira sama vjera (religija) koju potkopava znanost. Kako takve promjene nastaju pod utjecajem razvoja znanosti i kako se sve, osim nekih temeljnih apstraktnih vjerskih istina, rasplinjuje pod naletom znanstvenih objašnjenja, logičan je zaključak da znanost potkopava vjeru, da je ima sve manje i da je učenijem vjerniku, zbog napretka znanosti, nemoguće prihvatiti apsurdne vjerske istine kako su zapisane u Bibliji i naučavane vjekovima, osim da to učini na način da te sadržaje drži u zasebnim pretincima svijesti, udaljenim od znanstvenih sadržaja, s kojima su jednostavno inkompatibilni. Ovdje kratko pokazujemo da postoji komplementarnost u spoznaji o svijetu i čovjeku, da postoji razlika između vjere i vjerovanja, da postoji napredak u spoznavanju istina vjere i da nikakvi rezultati empirijskih, prirodnih ili egzaktnih znanosti ne mogu dovesti u pitanje osnovne i specifične sadržaje (kršćanske) vjere. Darwinova nedvojbena religioznost, premda je religioznost u najširem smislu i vjera agnostika, ističe se kao primjer da se razlikuje neka vjera od načina vjerovanja.

Whewella (1794-1866) i Francisa Bacona (1561-1626), da bi od drugog izdanja (1860) unio i treći iz djela Josepha Butlera (1692-1752), koji su napisani u tom duhu. Oni glase:

No, što se tiče materijalnog svijeta, možemo dokučiti barem toliko da se događaji ne zbivaju izravnim zahvatima Božje moći, koja bi se primjenjivala u svakome pojedinom slučaju, nego provedbom općih zakona (Whewell, *Bridgewater Treatise*).

Jedini pravi smisao riječi »prirodno« znači uspostavljeno, utvrđeno ili sređeno; naime, ono što je prirodno jednako toliko zahtijeva i pretpostavlja inteligentnog činitelja, koji ga čini takvim, tj. koji ga proizvodi neprekidno ili u stanovitim trenucima vremena, koliko to zahtijeva ono što je nadnaravno ili čudesno da bi se dogodilo jedanput (Butler, *Analogy of Revealed Religion*).

Prema tome, da zaključimo, neka nitko u pomanjkanju razboritosti ili u lažnoj skromnosti ne pomisli i ne ustvrdi da čovjek može previše istraživati ili da može biti predobro upućen bilo u knjigu Božje riječi bilo u knjigu Božjeg djela, u teologiju ili u filozofiju; naprotiv, neka se ljudi trude da u jednome i u drugome postižu neprekidan napredak ili upućenost (Bacon, *Advancement of Learning*).²

Iz navedenih citata slijedi da se, prema mišljenju navedenih mislilaca, u vremenu Bog objavljuje ljudima putem svijeta prirode (»knjiga prirode«) i putem nadahnuća koja su zapisana kao njegova riječ, odnosno kao pisana objava (Biblija). Tom se objavom bavi teologija a, kako piše Francis Bacon, u filozofiji koja tada, u prvoj polovici 17. st., još uvijek sadrži i sve prirodne i društvene znanosti, »Božje tragove« u svijetu prirode čovjek istražuje putem svojih osjetila i razumom.

2. Darwinov govor o Stvoritelju

Već 150 godina biolozi se trude pokazati da je Darwin pružio znanstveno zadovoljavajuću teoriju evolucije kojom se objašnjava postanak nepreglednog mnoštva raznolikih oblika života, današnjih i onih izumrlih, u proteklih oko 3,8 milijarda godina. Na drugoj strani, mnogi su pokušali, i još uvijek pokušavaju, dokazati nespojivost evolucije i vjere u Boga stvoritelja. U mnogim člancima ili emisijama Darwin je prosvijećeni bojovnik koji bježe bitke s mračnim snagama neprosvijećenih teista. Da su posve krive takve predodžbe najbolje se vidi ako

2 Usp. Charles DARWIN, *Postanak vrsta prirodnim odabirom ili očuvanje povlaštenih rasa u borbi za život*. Preveo i predgovor napisao Josip Balabanić, Zagreb, Školska knjiga, 2008, LII. Zanimljivo je primijetiti da u prvom izdanju spomenutoga djela imamo samo dva citata, Whewellov i Baconov, a u drugom izdanju (1860) Darwin je ubacio i Butlerov koji govori o uniformnosti prirode kao djelu inteligentnog faktora.

se bolje pogleda kakav je bio Darwinov stav prema religiji i kako je njegova teorija evolucije bila stvarno primljena. Činjenica je da ga mahom nisu osudili službeni religiozni autoriteti ni ugledni teolozi ili učeni kršćani njegova vremena, dapače, da su ga odmah mnogi prihvatili i ugradili u nov način shvaćanja vjerske istine da je Bog stvoritelj.

Darwin u svojim neprijeporno najvažnijim djelima *Postanak vrsta* i *Podrijetlo čovjeka* također spominje Stvoritelja. O njemu progovara, prvo, kad govori o postanku prvog života i o zakonima koje je položio u prirodu, a ona se zatim prema njima dalje mijenja i razvija; drugo, kad govori o postanku vrlo složenih ustroja, poput oka; treće, kad se pita zašto Stvoritelj stvara; četvrto, kad spominje mjesto čovjeka u rasporedbi ili ekonomiji prirode i priklanja se umjerenom ili relativnom antropocentrizmu.³

2.1. Vjera u Boga i postanak prvog života

Darwin u svome drugome šire poznatom djelu *Descent of Man* (1871), *Podrijetlo čovjeka*, u odsječku *Vjerovanje u Boga – religija*, piše:

Nema dokaza da je čovjek otpočeka bio obdaren plemenitim vjerovanjem u postojnost jednoga Svemogućeg Boga. Naprotiv, ima mnogo dokaza, ne od užurbanih putnika nego od ljudi koji su dugo živjeli s divljacima, da su postojale i da još postoje mnoge rase koje uopće nemaju pojam o jednome ili o više bogova i koji u svojim jezicima uopće nemaju riječ za neki takav pojam. Naravno, to pitanje posve se razlikuje od jednoga drugog, višeg pitanja, postoji li Stvoritelj i Zakonodavac svemira; a na nj su potvrdno odgovorili najviši umovi koji su ikad postojali.⁴

U svome se najvažnijem djelu *Postanak vrsta* višekratno poziva na Stvoritelja govoreći o početku života na Zemlji. Darwin tu odlučno nastupa protiv biblijskog literalizma ili doslovnog čitanja biblijskog prikaza stvaranja prema kojem je Bog »u početku« stvorio odjednom sve vrste biljaka i životinja te, na kraju, šestoga dana, i čovjeka. Na temelju te tvrdnje nije se samo tisućljećima

3 Za čovjeka, već s biološkog stajališta, i Darwin ističe da je u odnosu na sav ostali živi svijet posve jedinstvena pojavnost i da je različit od svih ostalih životinja, iako ga s njima veže zajedništvo podrijetla, a u svome tijelu i duhu »nosi neizbrisiv pečat svoga niskog podrijetla« (usp. Charles DARWIN, *Descent of Man, and Selection in Relation to Sex*, London, John Murray, 1871, II, 405; *isti*, *Podrijetlo čovjeka i odabir ovisan o spolu*. Preveo i predgovor napisao Josip Balabanić, Zagreb, Školska knjiga, 2007, II, 262). U spomenutom djelu, primjerice, ističe isključivo ljudske odlike: veoma razvijen mozak, vrlo produljenu roditeljsku skrb, neograničene sposobnost za razvoj kulture, sposobnost za učenje i za prijenos naučenog ili otkrivenog negenetskim putem, sposobnost za stvaranje jezika koji sadrži pojmove i ima sintaksu i, posebno, sposobnost za moralno djelovanje.

4 DARWIN, *Podrijetlo čovjeka...*, 45.

vjerovalo da je sve stvoreno odjednom »u šest dana«, nego se i zaključivalo da je živi svijet stalan ili nepromjenljiv. Darwin se takvom vjerovanju temeljenom na doslovnom čitanju Biblije suprotstavlja riječima:

Tko vjeruje da je svako biće bilo stvoreno takvo kako ga sada vidimo, morao se ponekad iznenaditi kad je naišao na neku životinju u koje se navike i ustroj uopće ne slažu. Što može biti jasnije nego da su noge s plovnim opnama u patke i u guske stvorene za plivanje? Pa ipak, ima gorskih gusaka s plovnim opnama na nogama, ali one se vodi približavaju rijetko ili nikada.⁵

Darwin hoće istaknuti promjenu (evoluciju) živog svijeta gdje selekcijom nastaju neke strukture i funkcije u određenim životnim uvjetima (u ovom slučaju, život uz vodu i na vodi), a njihovo zadržavanje u posve razvijenom ili u rudimentarnom obliku i kad se životni uvjeti promijene (život u gorju, na planinama) dokaz su evolucije, a ne nekakva čudljivog postupanja Stvoritelja koji je proizvoljno stvarao ustroje koji ne služe ničemu (ovdje, konkretno, opne za plivanje među prstima gorskih suhozemnih ptica).

Darwin, dakle, evoluciju prikazuje kao djelo prirode i kao djelo Stvoritelja koji stvara posredstvom prirodnih zakona. To kaže ovako:

Vrlo uvaženi autori kao da su se bili zadovoljili gledištem da je svaka vrsta neovisno stvorena. Prema mojem shvaćanju, s onim što znamo o zakonima koje je Stvoritelj utisnuo u materiju, bolje se slaže poimanje da su proizvodnja i izumiranje prošlih i sadašnjih stanovnika svijeta proizašli iz drugotnih uzroka, sličnih uzrocima koji određuju smrt i rođenje jedinke.⁶

2.2. *Nepotrebnost teleoloških objašnjenja u području prirodne znanosti*

Savršeni visoko složeni organi poput ljudskog oka mogli su nastati ili izravnim djelovanjem Stvoritelja koji ih je takve stvorio »u početku« ili njegovim neizravnim djelovanjem putem prirodnih zakona koje je dao prirodi, tj. transmutacijom. Darwin je bio uvjeren da su i krajnje složeni organi plod prirodnih procesa kako ih on objašnjava svojom teorijom transmutacije u kojoj se računa s nebrojenim sitnim varijacijama nekog ustroja ili sposobnosti i djelovanjem selekcije koja na dugi rok, u preživljavanju najpodobnijih, daje savršene prilagodbe. Darwin piše:

Krajnje savršeni i složeni organi. – Pretpostavka da je oko, sa svim svojim nepovijljivim rješenjima za podešavanje žarišta raznim udaljenostima, propuštanje

5 DARWIN, *Postanak vrsta...*, 156.

6 *Isto*, 441.

različitih količina svjetlosti i za popravak sferne i kromatske aberacije, moglo nastati prirodnim odabirom, čini se, otvoreno to priznajem, besmislenom u najvišem mogućem stupnju. (...) Ipak, razum mi kaže da, ako je moguće dokazati postojanje nebrojenih postupnosti od oka savršenog i složenog do oka vrlo nesavršenoga i jednostavnoga, pri čemu je svaki stupanj svome vlasniku koristan; ako, nadalje, oko makar i polagano varira i ako su te promjene nasljedne, a to je svakako točno; i ako je bilo koja takva varijacija nekoj životinji u promjenljivim životnim uvjetima uvijek korisna, tada teškoća u vjerovanju da je savršeno i složeno oko moglo nastati putem prirodnog odabira, premda svojom maštom to ne možemo ni zamisliti, i nije više tako stvarna.

Onaj tko je spreman ići tako daleko, ako pročitavši ovu raspravu utvrdi da se toliko mnoštvo drugačije neobjašnjivih činjenica može protumačiti teorijom podrijetla, neće oklijevati poći dalje i dopustit će da je čak i tako savršen ustroj poput orlova oka mogao nastati prirodnim odabirom, premda u tom slučaju ne zna ni za jedan od prijelaznih stupnjeva.⁷

Ovdje Darwin znanstvenik govori samo o empirijski utvrdivim činjenicama (postupnost pojedinih odlika, djelovanje prirodnog odabira), a ne upleće niti niječe da je proces rezultat višeg plana. U tom smislu, zanimljivo je da on već ovdje predusreće prigovor koji danas iznose pristaše hipoteze *inteligentnog dizajna* kad nastavlja:

Pala je ovakva zamjerka: da bi se oko preinačavalo i trajno održavalo kao savršen instrument, do mnogih je promjena moralo dolaziti istovremeno, a pretpostavlja se da bi to pomoću prirodnog odabira bilo nemoguće; ali, kao što sam pokušao dokazati u svome djelu o variranju domaćih životinja, nije nužno pretpostaviti da sve preinake nastaju istovremeno, ako su one vrlo male i postupne. Različite bi vrste preinačenja bile također poslužile istome općem cilju (...),⁸

a taj je, dakako, što bolje gledanje. Na kraju odlomka Darwin priznaje:

Da bismo, međutim, u vezi s formiranjem oka sa svim njegovim čudesnim, iako ne apsolutno savršenim značajkama, došli do pravilnog zaključka, nužno je da razum nadvlada maštu; ali ja sam tu teškoću previše dobro osjetio da bih bio iznenađen kad se drugi ustežu da načelo prirodnog odabira prošire do tako zaprepašujućih razmjera.⁹

7 DARWIN, *Podrijetlo čovjeka...*, I, 157.

8 *Isto*, 158-159.

9 *Isto*, 159.

Naime, zaprepašćujuće je da je za znanstveno objašnjenje dovoljna činjenica varijacije i načelo odabira, bez popratnog upletanja inteligentnog nacrt, ali taj je Darwinu znanstveniku nepotreban za znanstveno objašnjenje. On, međutim, nije bio neosjetljiv za filozofsku i religioznu dimenziju prirodnih zbivanja. U jednome od svojih pisama napisao je: »Čini se da je više dizajna u raznolikosti organskih bića i u djelovanju prirodnog odabira nego u smjerovima kojima puše vjetar.«¹⁰ Da odmah zatim, ipak, zaključi: »Ne mogu gledati na svemir kao na rezultat slijepog slučaja, ali ipak ne vidim nikakva dokaza za dobrohotni nacrt (*design*), pa ni za bilo kakav nacrt, u pojedinostima.« Dakle, Stvoritelj bi bio zacrtao svemir s njegovim zakonima, ali su proizvodi nastali iz tih zakona (uključivši čovjeka), neplanirani – s obzirom na mogućnosti naše znanstvene spoznaje.¹¹

Svoju argumentaciju u vezi s postankom vrlo složenih ustroja u prirodi Darwin dovodi do vrhunca kad tvrdi da je jednostavno neprimjereno uspoređivati Božje i ljudsko stvaralaštvo. Takvo ljudsko postupanje on smatra drskim, gotovo bogohulnim i doista krivim. Stvoritelj djeluje putem prirodnog odabira i Njegovo djelovanje nije usporedivo s područjem u kojemu djeluje čovjek. Piše:

Teško je izbjeći usporedbu oka s dalekozorom. Znamo da je taj instrument usavršen dugotrajnim naporima najvećih ljudskih umova; i mi, naravno, zaključujemo da je otprilike tako nastalo i oko. Ali nije li taj naš zaključak drskost? Kojim pravom pretpostavljamo da Stvoritelj djeluje umnim moćima koje su nalik ovima ljudskim?

U živih bića malene promjene uzrokuje varijacija. One se gotovo u beskonačnost umnožavaju rađanjem, a prirodni će odabir nepogrešivom spretnošću izdvojiti svako poboljšanje. Neka se taj proces zbiva milijunima i milijunima godina, a tijekom svake godine na milijunima raznolikih jedinki; pa zar ne možemo vjerovati da su živi optički instrumenti u odnosu na neki takav instrument od stakla mogli biti sagrađeni toliko nadmoćni koliko su djela Stvoriteljeva nadmoćna djelima ljudskim?¹²

Dakle, djela evolucije, koja nastaju pojavljivanjem i očuvanjem nasljednih varijacija (ovdje ljudsko oko), mogu neizmjereno nadvisiti neko slično djelo ruku čovječjih (primjerice, dalekozor). Očito je to i u Darwinovu pristupu moguće

10 »There seems to be no more design in the variability of organic beings, and in the action of natural selection, than in the course which the winds blow« (usp. Francis DARWIN (ed.), *The Life and Letters of Charles Darwin*, New York, D. Appleton, 1887, I, 278-279; II, 105-106).

11 Francis DARWIN, Albert C. SEWARD (eds.), *More Letters of Charles Darwin*, New York, D. Appleton, 1903, I, 321.

12 DARWIN, *Postanak vrsta...*, 160.

zato što su djela Prirode koja stvara prema zakonima i pravilima koja joj je on dao zapravo »djela Stvoriteljeva«, a ta su i takva djela u Darwina, rođenog prirodoslovca, nadmoćna svim ljudskim djelima, samo su pokušaji oponašanja primjenom tih istih zakona.

Dakako, iz toga nikako ne slijedi da Darwin u svoje djelo unosi teleološka objašnjenja. On samo posve načelno računa sa Stvoriteljem. On je odlučan u svome stajalištu da je njegova teorija posve dovoljna za znanstveno objašnjenje i najsloženijih pitanja u biologiji. Darwin to ilustrira primjerom iz morfologije. Takozvani homologni organi u vrlo različitih razreda životinjskoga i biljnog svijeta građom su veoma slični, ali služe u posve različite svrhe. Tako piše:

Što može biti čudnije nego da su ruka čovječja izgrađena za hvatanje, noga krtice izgrađena za kopanje, noga konja, lopatasta noga dupina i krilo šišmiša, sagrađeni na istoj osnovi, da uključuju iste kosti i da su jedne prema drugima u istome položaju? (...) Geoffroy St. Hilaire veoma je isticao veliku važnost relativnih odnosa među homolognim organima: dijelovi se mogu gotovo neograničeno mijenjati u obliku i veličini, ali oni ipak vazda ostaju povezani zajedno u istom rasporedu. Nikad, na primjer, nećemo naći premještene kosti nadlaktice i podlaktice, te bedra i goljenice. Stoga iste nazive možemo dati homolognim kostima u vrlo različitih životinja. Isti taj veliki zakon vidimo i u građi usta u kukaca: što može biti različitije od silno dugačkog spiralnog rila nekog sfingidnog leptira, onoga neobično savijenog rilca u pčele ili u stjenice i velikih čeljusti nekog kornjaša? Ipak, svi su ti organi, koji služe tako različitim svrhama, sagrađeni bezbrojnim preinačenjima gornje usne, vilica i dvaju parova čeljusti. Slični zakoni određuju izgradnju usta i udova u rakova. Tako je i u biljnih cvjetova.

Nijedan pothvat nije beznadniji nego pokušaj da tu ustrojnu sličnost u članova iste klase objasnimo korisnošću ili pomoću nauka o svršnim uzrocima. Beznadnost je takva pokušaja izrijeckom priznao Owen u svome vrlo zanimljivom djelu *Nature of Limbs* (O prirodi udova). Po uobičajenu gledištu o neovisnom stvaranju svakog bića, možemo samo kazati da je tako – da se svidjelo Stvoritelju da svaku životinju ili biljku sazda u svakoj velikoj klasi po jednolikom planu: ali to nije znanstveno objašnjenje.¹³

Kako to objasniti: hirom Stvoritelja ili posljedicom evolucije? Darwin se opredjeljuje za evoluciju u kojoj djeluju prirodni zakoni ili Stvoriteljevi drugotni uzroci.

13 DARWIN, *Postanak vrsta...*, 394, 395.

3. Klasifikacija je dokaz evolucije

Racionalna klasifikacija živih bića je moguća ako se u različite svojte (taksone) stavi one organizme koji su međusobno slični. Pritom je pitanje kako odrediti kriterij za utvrđivanje sličnosti. Od Linnaeusa naovamo teži se zasnivanju klasifikacije na naravi organizama, da se takve klasifikacijske sustave može doista nazvati prirodnima. Prije Darwina, sama mogućnost svrstavanja na temelju sličnosti uzimajući u obzir neka važna osobina kao kriterij (npr. crvena krv u životinja, građa ili broj prašnika u biljaka) znanstveniku je bila dokaz o planu Stvoritelja, o jednome metafizičkom uzroku. Darwinu je prirodna klasifikacija dokaz o podrijetla pojedinih sistematskih skupina od nekoga bližeg zajedničkog pretka, dokaz evolucije koja ima posve prirodne uzroke. Darwin piše:

Prirodoslovci, vidjeli smo, nastoje poredati vrste, rodove i porodice u svakoj klasi u ono što se zove prirodni sustav. Ali što se podrazumijeva pod tim sustavom? Neki autori na to gledaju kao na puku shemu da se stave zajedno oni živi predmeti koji su najbližniji i odvoje oni koji su najmanje slični; odnosno, kao umjetno sredstvo za što kraće izražavanje općih postavki, tj. da se jednom rečenicom izraze značajke zajedničke, na primjer, sisavcima, drugom rečenicom značajke zajedničke svim zvijerima, sljedećom one koje su zajedničke svim pripadnicima roda pasa, a zatim da se još jednom rečenicom pruži potpun opis svakovrsnih pasa. Neprijeporna je oštroumnost i korisnost tog sustava. Ali mnogi prirodoslovci smatraju da prirodni sustav znači nešto više; vjeruju da on otkriva plan Stvoritelja; no dok se određenije ne kaže je li to red u vremenu ili prostoru, ili što se to inače misli pod Stvoriteljevim planom, meni se čini da se time naše znanje ništa ne povećava. Izrazi kao što je onaj glasovit Linnaeusov, a koje često susrećemo u više ili manje prikrivenu obliku, naime da rod ne čine značajke, nego da rod daje značajke, kako se čini, žele upozoriti na to da je u klasifikaciju uključeno nešto više od puke sličnosti. I ja mislim da je uključeno nešto više; i da je bliskost podrijetla, taj jedini poznati uzrok sličnosti organskih bića, zapravo spona, zakrivena, kao što jest, različitim stupnjevima preinačenja, a koju nam djelomično razotkrivaju naše klasifikacije.¹⁴

Takvim razlikovanjem Darwin jasno dijeli prirodnu znanost od filozofije i teologije. Drugim riječima, ne ulazi u pitanje teleologije prirode.

14 *Isto*, 377.

4. Razlozi stvaranja

Osim spomenutog posve načelnog stajališta znanstvenika koji ne niječe Stvoritelja kao »prvi Uzrok« svega, začetnika prvog života, ali niječe potrebu filozofskog objašnjenja u biologiji, Darwin je dotaknuo i teško pitanje zašto stvaranje, odnosno zašto Bog stvara? On, naravno, ni ovdje ne filozofira, nego samo hoće potvrditi načelo odabira koji može dati učinke na dobrobit pojedinih vrsta bića, a da takvim objašnjenjem prirodoslovac može ostati pri različitim filozofskim ili teološkim odgovorima s obzirom na metafizička pitanja.

Kršćanski teološki odgovor na pitanje zašto Bog stvara od otačkih vremena i kroz cijeli srednji vijek bio je, dakako, više filozofski pokušaj odgovora. Svodio se obično na Božju neizmjernu *dobrotu*. Bog je Stvoritelj jer se iz svoga bogatstva želi priopćiti »izvan sebe« (*ad extra*). Naime, za razliku od nestvorenog priopćavanja koje je među božanskim osobama u Božjem Trojstvu, božansko priopćavanje je moguće i stvorenjima i zato je shvatljivo da se ona pojavljuju kao množina. Nužna je raznolikost. Jer kad bi stvorenje bilo jednako ili posve jednoliko, svijeta bičâ jednostavno ne bi bilo. U svome stilu, Augustin je to jezgrovito izrekao rečenicom: *Non essent omnia si essent aequalia*.¹⁵ »Kad bi sve stvari bile jednake, svih stvari ne bi bilo; jer množina vrsta stvari od kojih je svijet sazdan – prva, druga i tako dalje, prema dolje do stvorenja na najnižem stupnju – ne bi postojale.«¹⁶ Bogate raznolikosti ne bi bilo kad bi sve bilo jednako. U bogatstvu raznolikosti iskazuje se sama narav onoga koji stvara, njegova darežljivost i dobrota. Kasniji teolozi (Abelard i dr.) u visokom srednjem vijeku pišu da Bog stvorenja stvara iz obilja *ljubavi*.

Prema Bibliji, čovjek se u stvaranju pojavljuje kao predmet posebne Božje pažnje. Naravno, Darwin je daleko od pomisli da bi evolucija bila radi čovjeka. Kao prirodoslovac on vidi proces koji je proizvodnja promjene ili razlike (varijacija). Ne slaže se ni s gledištem utilitarista da je sve proizvedeno radi ljepote, jer toliko je lijepog u dubinama mora i toliko je lijepoga bilo u dalekoj geološkoj prošlosti kada se tome nitko nije mogao diviti. Kao prirodoslovac svrhu procesa stvaranja vidi u samoj promjeni. Moglo bi se reći da je tu nesvjesno aristotelovac koji filozofski posve spontano čini korak dalje prema velikom principu postojanja. Promjena omogućuje ili stvara temeljni preduvjet za opstanak kao najveće dobro bića. Piše:

15 Aurelius AUGUSTINUS, Liber octoginta trium Quaestionum, u: Jodocus Badius Ascensius (prir.), *Aurelii Augustini Opus quaestionum*, Lyon, Jean Trechsel, 1497, qu. 41; <http://www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de/docs/AUGUAUR.htm#GW02989> (08.11.2009).

16 Arthur O. LOVEJOY, *The Great Chain of Being*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1976, 67.

Da kažem nekoliko riječi o nedavnom prosvjedu nekih prirodoslovaca protiv učenja utilitarista da je svaka pojedinost u ustroju proizvedena na dobro njezina nositelja. Oni vjeruju da su i tako mnogobrojni ustroji stvoreni radi ljepote, da gode čovjeku ili Stvoritelju (no ta je točka izvan opsega prirodnoznanstvenog raspravljanja) ili radi same promjenljivosti, što je gledište koje je već raspravljeno. Čovjek odabire jedino za svoje dobro; priroda jedino za dobro bića koje čuva.¹⁷

Promjena, dakle, u Darwinovoj teoriji omogućuje stvaranje različitih stabilnih varijeteta organizama ili vrsta, a različitost postaje počelo koje već u životinjskome svijetu na razini razvijenijeg psihičkog doživljavanja otvara putove i za doživljavanje ljepote. Darwin to argumentira ovako:

Čak se čini da je samo ponešto novo ili mala promjena radi same promjene kadšto djelovala očaravajuće na ptičje ženke, onako kako modne promjene djeluju na nas. Radostan sam što imam neobično zadovoljstvo u stopu slijediti vojvodu od Argylla koji kaže: »Sve sam više uvjeren da se mora prihvatiti kako je različitost, puka različitost, nekakva svrha i nekakav cilj u Prirodi.« Volio bih da je vojvoda ovdje objasnio što misli pod Prirodom. Znači li to da je Stvoritelj svemira odredio raznovrsne ishode radi vlastitog zadovoljstva ili radi čovjekova zadovoljstva? Za prvo poimanje, uz dužno poštovanje, čini mi se da onoliko hramlje koliko je drugo nevjerovatno.¹⁸

Zatim pokazuje kako su razne vrste roda i čaplji mogle steći mnoštvo razlika u svome perju jednostavno prirodnom selekcijom. Da dadne opći zaključak:

Te su uzastopne promjene shvatljive samo na osnovi načela da su se ptice divile novini poradi novine. Što se tiče vjerovanja da su organska bića stvorena lijepa radi zadovoljstva čovjeka, vjerovanja za koje je bilo rečeno da je kobno za cijelu moju teoriju, najprije mogu primijetiti da osjećaj ljepote očito ovisi o naravi duha, neovisno o svakoj stvarnoj kakvoći predmeta kojemu se divi; i da ideja o tome što je lijepo nije urođena niti nepromjenljiva. To vidimo, na primjer, u ljudi različitih rasa koji imaju sasvim različita mjerila o ljepoti svojih žena. Ako su lijepi predmeti stvoreni jedino radi čovjekova zadovoljstva, trebalo bi pokazati da je prije nego što se čovjek pojavio na Zemlji ljepote bilo manje, nego otkako je on stupio na pozornicu. Zar su divne ljušture volute i konusa iz eocenske epohe i divno oblikovani amoniti iz mezozoika stvoreni zato da bi im se čovjek, poslije tisuća stoljeća, mogao diviti u svome kabinetu? Malo je lepših predmeta nego što su majušne silikatne ljušture dijetomacea: jesu li one

17 DARWIN, *Postanak vrsta...*, za prvi navod str. 172; za drugi str. 76. Glede vrijednosne komponente u djelovanju prirodnog odabira usp.: Josip BALABANIĆ, Predgovor hrv. prijevodu *Postanka vrsta...*, XLV.

18 DARWIN, *Podrijetlo čovjeka...*, II, 149.

stvorene zato da bi mogle biti ispitivane i da bi im se pod jakim mikroskopom moglo diviti?¹⁹

Tu Darwin dodiruje filozofsko pitanje o čovjekovu mjestu u svijetu prirode i dosljedno nastoji ostati u okvirima strogo znanstvenog odgovora, a taj se u konačnici svodi na tvrdnju da svijet nije radi čovjeka.

5. Darwinov relativni antropocentrizam

Ipak, prema mišljenju Ernsta Mayra,²⁰ Darwin je razvio nov pogled na čovječanstvo i, u vezi s time, novu antropocentričnost. Od svih Darwinovih tvrdnji koje su njegovi suvremenici teško mogli prihvatiti najteža je bila tvrdnja o zajedništvu podrijetla čovjeka s drugim životinjama pa bi čovjek prirodoslovno bio samo jedna od životinjskih vrsta. Dosljedna primjena teorije o zajedništvu podrijetla ipak je samo donekle lišila čovjeka njegova dotadašnjeg jedinstvenog položaja u prirodi jer on ostaje osebujna pojava.²¹ Selekcija djeluje na dobrobit bića, svijet je stabilan, a evolucija se nastavlja, pa i evolucija čovjeka:

Budući da su svi današnji životni oblici izravno potomstvo oblika koji su živjeli davno prije silurske epohe, možemo biti sigurni da redoviti slijed rađanja nije nikada bio prekinut i da cijeli svijet nije nikada opustošila nikakva kataklizma. Stoga možemo pouzdano gledati u sigurnu budućnost koja će isto tako potrajati neizrecivo dugo. A budući da prirodni odabir djeluje samo preko dobrobiti i za dobrobit svakog bića, sve će tjelesne i fizičke sposobnosti težiti napretku do savršenstva. (...) Dakle, iz prirodnog rata, iz gladi i smrti izravno slijedi najuzvišenija stvar koju možemo zamisliti, naime proizvodnja viših životinja. Ima veličanstvenosti u takvu poimanju života, s različitim njegovim moćima koje su početno udahnute u nekoliko oblika ili u samo jedan oblik i da su se od tako jednostavna početka, dok ovaj planet kruži svojom putanjom u skladu sa stalnim zakonima, razvili bezbrojni najljepši i najdivniji oblici i da se dalje razvijaju.²²

Darwin je znao za vrijednosnu kategoriju kad je riječ o čovjeku i kulturi, kao i da postoji mnoštvo kultura od kojih, u duhu svog vremena, neke drži »pri-

19 *Isto*, 151.

20 Usp. Ernest MAYR, Darwin's Influence on Modern Thought, *Scientific American*, 7 (2000) 79-83

21 Vidjeti o tome u članku Ernst MAYR: Darwin's Influence on Modern Thought (18.08.2002), http://www.biologie.uni-hamburg.de/b-online/e36_2/darwin_influence.htm (11.11.2009).

22 DARWIN, *Postanak vrsta...*, 441, 442.

mitivnijima«, a druge »naprednijima«. Znao je za pojavu različitih civilizacija, od kojih je – sukladno tadašnjem europeocentrizmu – zapadnjačka civilizacija superiorna ostalima. Općenito je smatrao da dobro čine oni koji pomažu primitivnim narodima da dosegnu viši, civilizacijski stupanj razvoja koji je prosvjetljeni čovjek 19. st. uspio doseći. Taj je stupanj svojevrsno središte otvoreno daljim dometima evolucije.

Možemo opravdati čovjeka što je ponešto ponosan što se uspeo, doduše ne svojim naporima, do samog vrha organske ljestvice, a činjenica što se dotle uspeo, umjesto da je od početka ondje bio postavljen, može mu uliti nadu u još ljepšu sudbinu u budućnosti. Ali mi se ovdje ne bavimo nadama ni strahovima, nego samo istinom, koliko nam naš razum omogućuje da je otkrijemo. Pružio sam dokaze najbolje što sam mogao i čini mi se da moramo priznati da čovjek, sa svim svojim plemenitim osobinama, sa simpatijom koju osjeća prema najprezrenijima, s dobrohotnošću koju proteže ne samo na druge ljude nego i na najskromnije žive stvorove, sa svojim bogolikim intelektom koji je prodru u kretanje i sastav Sunčeva sustava – da Čovjek sa svim tim uzvišenim moćima u svome tjelesnom ustrojstvu nosi neizbrisiv pečat svoga niskog podrijetla.²³

Ovdje Darwin dodiruje filozofsko pitanje o čovjekovu mjestu u svijetu prirode i dosljedno nastoji ostati u okvirima strogo znanstvenog odgovora, a taj se u konačnici svodi na tvrdnju da svijet nije radi čovjeka. Ne niječe, dakle, poseban položaj čovjeka u ekonomiji prirode nego neuočavanje njegova krvnog srodstva i životne povezanosti sa svim živim stvorovima. Niječe njegovu apsolutnu posebnost i izdvojenost od ostale prirode. Moglo bi se reći da je njegova vizija biocentrična i relativni antropocentrizam.

6. Neke dvojbe oko Darwinova spominjanja Stvoritelja

Je li Darwin, iskazujući se teistom, možda kanio preduhitriti napade kreacionista na svoju teoriju evolucije? Najjači i najčešće spominjan dokaz u prilog te tvrdnje je pismo koje je napisao 29. ožujka 1863., četiri godine poslije izlaska, botaničaru J. D. Hookeru. U njemu piše i o odgovoru koji je u spomenutom djelu dao na pitanje o postanku prvog života na Zemlji, pri čemu je uključio Stvoritelja. Hookeru kaže:

Dugo sam žalio što sam učinio ustupak općem mišljenju te iz Petoknjižja uzeo izraz stvaranje, kojim sam zapravo mislio »pojavljivanje« putem nekoga posve

23 DARWIN, *Podrijetlo čovjeka...*, II, 262.

nepoznatog procesa. Prava je besmislica, u sadašnjem času misliti o postanku života; jednako bi netko mogao misliti o postanku materije.²⁴

Posumnjalo se, dakle, u iskrenost Darwinova vjerovanja u teistički postanak svijeta, zakona prirode i samog života.²⁵ Spominjao bi Stvoritelja u *Postanku vrsta* samo radi smirivanja čitatelja, u prvome redu svoje vrlo religiozne supruge. Ipak, ima i drukčijih razmišljanja. Tako Neal C. Gillespie²⁶ misli da pismo Hookeru valja gledati u kontekstu u kojem je napisano. Prema njegovu mišljenju, neprihvatljiva je hipoteza da je Darwin, makar i nesvjesno, više od dvadeset godina (1838-1858) zavaravao, ne samo svoju čitalačku publiku i svoje najbolje prijatelje, nego i samoga sebe. On upozorava na očitu ulogu teologije u *Postanku vrsta* i Darwinovo kasnije uporno odbijanje da se odrekne teizma, pa zaključuje da je u vrijeme prikupljanja dokaza za svoju teoriju evolucije i pisanja knjige *Postanak vrsta* (1838-1858) mislio posve iskreno. Premda je tijekom vremena s obzirom na mogućnosti spoznaje Boga i njegovih nakana bio sve više agnostik, uvijek je bio i ostao teist. S druge strane, iako je bio trajni protivnik biblijskog literalizma, odnosno biblicizma u znanosti, nikada nije ni pomišljao da se ne može istodobno vjerovati u Boga stvoritelja i u evoluciju. Pismo Hookeru krivo se dakle tumači kao da može poslužiti kao dokaz o Darwinovu zavaravanju čitatelja (tzv. »truckling« argument). Uostalom, sam će Darwin pri kraju života u *Autobiografiji* napisati:

Drugo ishodište vjerovanja u Božju opstojnost, povezano s razumom, a ne s osjećajima, dublje me se doima jer ima veću težinu. Ono proizlazi iz krajnje poteškoće ili radije nemogućnosti da se zamisli beskrajn i čudesan svemir, uključivši čovjeka s njegovom sposobnosti gledanja daleko unatrag i daleko u budućnost, kao rezultat slijepog slučaja i nužnosti. Kad razmišljam osjećam se prisiljenim okrenuti se Prvom Uzroku koji ima inteligentan duh, u nekome stupnju analogan ljudskome duhu i slažem se da me se može nazvati teistom. Taj zaključak, koliko se mogu prisjetiti, bio je duboko prisutan u mojem duhu u vrijeme kad sam pisao *Postanak vrsta*...²⁷

Sigurno je da je Darwin spremno prihvatio izraz »agnostik« što ga je skovao njegov prijatelj i branitelj Thomas Henry Huxley, kao najbolji opis svoga

24 Francis DARWIN (ed.), *The Autobiography of Charles Darwin and Selected Letters*, New York, Dover Publications Inc., 1958, 272.

25 Usp. Neal C. GILLESPIE, *Charles Darwin and the Problem of Creation*, Chicago, London, The University of Chicago Press, 1979, 134.

26 Usp. isto.

27 Nora BARLOW (ed.), *The Autobiography of Charles Darwin, with original omissions restored*, edited with Appendix and Notes by his grand-daughter Nora Barlow, London, Collins St. James Place, 1958, 92-93.

konačnog duhovnog raspoloženja. »My theology is a simple muddle« »Moja je teologija naprosto zbrka«, rekao je 1870. Josephu Hookeru. »Ne mogu Svemir gledati kao rezultat slijepog slučaja, a ipak ne mogu naći dokaza o dobrohotnom nacrtu.«²⁸ No, u stvarima religije pokazivao je uvijek veliku tankoćutnost i obzir prema onima koji su se od njega u tome razlikovali. Nakon nepune dvije godine studiranja medicine Darwin je taj studij napustio i prema očevoj sugestiji na Cambridgeu upisao i završio teologiju. »Uvjerio sam se ubrzo da se naše Vjerovanje mora u potpunosti prihvatiti«, zapisao je u *Autobiografiji*.²⁹ Kršćanska mu je vjera bila razumska i razložna, ali nikada i osobito osobna. Bila je to vjera uzgojena na britanskoj prirodnoj teologiji prve polovice 19. st. Ona je posebno težila nalaženju dokaza za Boga stvoritelja na temelju različitih vlastitosti svijeta prirode. Na osobitoy su cijeni bila takva djela Williama Paleya koja su, prema *Autobiografiji*, imala snažna utjecaja i na duh mladog Darwina. Paley je postavio pitanje zašto su organizmi tako savršeno prilagođeni svojem okolišu i dao svoj odgovor: ona su ostvarenje Božjeg nacrtu ili plana. To nije prirodoznanstveni, nego teološki ili filozofski odgovor. Darwin je htio dati i dao je znanstveni odgovor.

Sudeći prema dnevnicima koje vodio, kršćansku vjeru izgubio je nakon puta oko svijeta *Beagleom* (1831-1836), ne iz znanstvenih razloga nego zato što je uvidio da ne može prihvatiti neke dijelove kršćanskog nauka. Strahovit izazov njegovu duhu bili su tragovi masovnih izumiranja, glad i bolesti, bijedan život ljudi u različitim dijelovima svijeta. U ranoj dobi umrlo je i troje njegove djece, ali ga se najbolnije kosnula smrt u mukama kćeri miljenice Annie, u dobi od deset godina. Tada piše svoje kapitalno djelo *Postanak vrsta* i zapravo je deist koji vjeruje da je Bog daleko, da je samo zakonodavac koji je »početno udahnuo život u nekoliko ili u jedan oblik«, tj. da nije Bog koji je osobno uključen u život pojedinaca ili svijeta. Ostao je dakle teist koji nije samo deistički uvjeren da je Bog daleko, nego da o njemu ništa sa sigurnošću ne možemo dokučiti. Bio je, konačno, teistički agnostik.

U vrijeme pisanja svoga glavnog djela Darwin je bio teist koji ne prihvaća način stvaranja kako je ono opisano u *Petoknjižju*. U njegovoj misli to znači da u trajnome procesu evolucije ne prihvaća stvaranje kao čudo. Takvo tumačenje kao pozitivist nije mogao prihvatiti i sve je usmjerio na prirodne sile i zakone kao drugotne uzroke kojima je autor nedokučivi Prvi uzrok, Stvoritelj. U *Autobiografiji* piše:

28 Nick SPENCER, God, Evolution and Charles Darwin. Ten surprising things Darwin said about religious faith (17.09.2008), <http://www.timesonline.co.uk/tol/comment/faith/article4772296.ece> (10.11.2009).

29 Usp. DARWIN (ed.), *The Autobiography...*, 17-18.

Tijekom te dvije godine (tj. 1836-1838, *nap. J. B.*) osjećao sam potrebu da mnogo razmišljam o religiji. Dok sam na brodu *Beagle* bio posve pravovjeran, sjećam se kako sam izazivao dobroćudan podsmijeh u nekih časnika (iako su i sami bili pravovjerni) kad sam navodio Bibliju kao neosporan autoritet u nekim točkama morala. Pretpostavljam da ih je zabavljala novost obrazloženja. No, ja sam, počevši od tog vremena, postupno uvidio da Starom zavjetu, počev od njegove krive povijesti svijeta, s Kulom babilonskom, dugom kao znakom itd. i s njegovim pridavanjem Bogu pojma osvetoljubivog tiranina, ne treba više povjervovati negoli svetim knjigama Hindusa ili vjerovanju bilo kojeg barbarina.³⁰

Dakle, Darwin nije prestao vjerovati u Boga, nego u način njegova stvaranja kako je opisan u Bibliji, a uzeo je na zub i neke načine starozavjetnog antropomorfno shvaćanja Boga. Ostao kod svoga uvjerenja u Božjoj neupitnoj, čak izravnoj ulozi u stvaranju prvog života. Već od drugog izdanja *Postanka vrsta* iza riječi »ima veličanstvenosti u takvu poimanju života, s različitim njegovim moćima koje su početno udahnute u nekoliko ili u samo jedan oblik« pridodao je određenije »koje je Stvoritelj udahnuo«. ³¹ Tu je očito pod dojmom biblijskog opisa stvaranja prvog čovjeka. Nakon kritike G. H. Huxleya, Darwin je priznao da je takvo izražavanje za jedno znanstveno djelo »možda« neprilično (*inappropriate*).³² Zanimljivo je i to da su ga 1881. posjetili borbeni ateisti Edward Aveling i Ludwig Büchner i spočitnuli mu te izraze iz njegovog djela i da im Darwin na to nije ništa odgovorio, ponajmanje tako da bi spomenuo neku taktiku ili pragmatizam, nego je »šutio i neko vrijeme bio zamišljen«. ³³

Kad se ukrcao na *Beagle* i za vrijeme putovanja (1831-1836) bio je uobičajeno ortodoksan, ne dvojeći o istinitosti Starog zavjeta. No, već za vrijeme puta oko svijeta počeo sumnjati da je Biblija objavljena riječ Božja i da sve u njoj treba uzimati doslovno. Očito je da je imao poteškoće s tekstom koji opisuje stvaranje živih bića i s pojmom Boga kako je oslikan u Starom zavjetu. On je vidio da Biblija Staroga zavjeta sadrži »netočnu povjesnicu svijeta, s Kulom babilonskom, dugom kao znakom itd.« Daleko gore od bilo čega takvog bio je za nj opis Boga kao »osvetljiva tiranina«. Te sumnje navele su ga da dovede u pitanje vrijednost kršćanstva kao objavljene religije. Potvrdu za to nalazio je čitajući Novi zavjet koji govori o tolikim čudesima. Prihvaćajući, naime, geološki uniformizam i znanstveni determinizam koji kažu da isti prirodni zakoni djeluju od početka svijeta do danas, a da, poznavajući uzroke, unaprijed posve sigurno možemo predvidjeti posljedice,

³⁰ *Isto*, 163.

³¹ Charles DARWIN, *Origin of Species by Means of Natural Selection*, London, John Murray, 6th ed., 1860, 490: *There is grandeur in this view of life, with its several powers, having been originally breathed by the Creator into a few forms or into one...*

³² Usp. GILLESPIE, *Charles Darwin and...*, 179.

³³ Edward AVELING, *The Religious Views of Charles Darwin*, London, Free Thought Publishing Company, 1888, 7.

držao je da je bilo kakvo čudesno događanje u svijetu nemoguće. Omiljeli apologetski argument o čudesnom širenju kršćanstva na početku nije ga se osobito dojmio, jer je nešto slično uočljivo u slučaju nekih drugih religija. Postupno, kako on u *Autobiografiji* piše, »nevjerovanje je nadolazilo u malim obrocima i na kraju je bilo potpuno«. ³⁴ Darwin uopće nije žalio što se oslobodio »mrske doktrine« koja nepravedno osuđuje nevjernike na vječne muke u paklu, no bitno je da u njega raskid s kršćanstvom nije istodobno bio raskid s teizmom.

Čini se da kršćanstvo i nije nikada u njemu imalo dubljeg korijena, nego je bilo čista konvencija, uključivši i to da je teologiju studirao poslušavši svog oca. Religija se u njega nije odvijala u sferi osjećaja nego isključivo u području intelekta. ³⁵ Ipak, o otvorenosti religioznom osjećaju govori njegovo oduševljenje Paleyevom prirodnom teologijom, a o dubokom osjećaju čuđenja, pa i pobožnosti svjedoče neki njegovi opisi prirode, primjerice njegov doživljaj tajanstva svijeta u južnoameričkoj prašumi:

Među prizorima koji su mi se duboko usjekli u sjećanje ni jedan svojom veličajnošću ne nadmašuje prašume što ih još nije iznakazila ljudska ruka, bile to one u Brazilu, gdje su životne snage najmoćnije, ili one u Ognjenoj zemlji, gdje prevladava smrt i raspadanje. Obje su hramovi napunjeni raznolikim proizvodima Prirode. Nitko ne može stajati u toj samoći a da ne bude ganut: mora osjetiti da u čovjeku ima nešto više nego samo puki dah njegova tijela. ³⁶

Kad je napustio studij medicine u Edinburghu, otac mu je predložio da studira teologiju.

Zamolio sam malo vremena da promislim jer prema ono malo što sam o tome čuo ili naučio kolebao sam se izjavljujući da vjerujem u sve dogme Engleske crkve, ali inače svidala mi se pomisao da budem ladanjski pastor. Sukladno tome pažljivo sam pročitao knjigu *Pearson on the Creed* i nekoliko drugih teoloških knjiga. Budući da tada nisam nimalo sumnjao u strogu i doslovnu istinu svake riječi u Bibliji, uskoro sam se uvjerio da čovjek cijelo naše *Vjervanje* mora prihvatiti. Nije mi uopće palo na pamet kako je nelogično reći da vjerujem u nešto što ne mogu razumjeti i što je zapravo nezamislivo. Valjda sam pod cijelom istinom mislio da ne želim o bilo kojoj dogmi raspravljati, ali nikada nisam bio tako lud da bih zaista mislio i rekao: »*Credo quia incredibile*«. ³⁷

34 BARLOW (ed.), *The Autobiography...*, 85.

35 Usp. AVELING, *The Religious Views...*, 5-6.

36 Charels DARWIN, *Put jednoga prirodoslovca oko svijeta*, preveli K. Kunc i S. Miholić uz sur. N. Finka, S. Krešića i J. Tabaka; priredio I. Zidić, Zagreb, Matica hrvatska, 1983, I-II, ovo I, 296.

37 BARLOW (ed.), *The Autobiography...*, 57.

Kad se pogleda kako me bjesomučno napadaju pravovjerni, čini se smiješnim da sam jednom htio biti svećenik. Nije posrijedi nekad stvarno napuštena namjera ili želje mojega oca, ona je umrla prirodnom smrću kad sam napustio Cambridge i stupio na Beagle kao prirodoslovac.³⁸

Zanimljiva je njegova reakcija na otkriće da tvrdnje o stvaranju svijeta 4004. god. pr. Kr. nema u Bibliji, da ta tvrdnja nije Mojsijeva, nego nadbiskupa Usshera.³⁹

Charles Darwin bio naturalistički *pozitivist* duboko uvjeren da se znanstvena spoznaja ograničava na zakone prirode i na procese koji isključivo podrazumijevaju sekundarne ili prirodne uzroke putem kojih je sve u svijetu nastalo i dalje se mijenja. Izričito je tvrdio da znanost ne može računati s bilo kakvim natprirodnim uzrocima. Svrha je znanosti otkriti prirodne zakone i pravila prirodnih zbivanja. Među takvim znanstvenicima može se naći ateista materijalista, ali i teističkih spirituralista, deista ili, pak, agnostika. Upravo među njima našao se i Charles Darwin kao teist i agnostik, radikalni evolucionist koji iskreno govori i o Bogu stvoritelju.

Čini se kako i Darwinov primjer pokazuje da treba razlikovati religiju i religioznost od prihvaćanja neke teologije. Kao čovjek i kao znanstvenik bio i ostao *homo religiosus*, ali je s punim uvjerenjem odstupio od ustaljenih teoloških tumačenja jedne od temeljnih vjerskih istina velikih monoteističkih religija koja kaže *da je Bog stvoritelj* svijeta i čovjeka na takav način kako to piše u svetim knjigama. Razišao se s tradicionalnom teologijom s obzirom na objašnjenje *kako je Bog stvoritelj* živoga svijeta i čovjeka.

Izrijeком je ustvrdio da je nauk o evoluciji uskladiv s naukom o Božjem stvaranju:

Ne vidim opravdana razloga zašto bi pogledi izneseni u ovoj knjizi vrijeđali ičije vjerske osjećaje. Da bi se pokazalo koliko su prolazni takvi dojmovi dovoljno je sjetiti se da je najveće otkriće koje je ikad čovjek učinio, naime Newtonov zakon gravitacije, bilo također napadnuto od strane Leibniza kao »razorno za prirodnu, a prema tome i za objavljenu religiju«. Jedan slavni pisac i svećenik pisao mi je da je on »postupno naučio uviđati kako je jednako uzvišen pojam Boga kad se vjeruje da je On stvorio nešto malo prvotnih oblika sposobnih da se sami od sebe razvijaju u druge potrebne oblike, kao i kad se vjeruje da je On morao poduzimati nove čine stvaranja da bi popunio praznine nastale djelovanjem njegovih zakona.«⁴⁰

Tako se Charles Darwin posredno bavio i nekim teološkim zakučastijim pitanjima jer je po njegovoj teoriji evolucija trajna promjena, proizvodnja razlike ili neprestani postanak vrsta novih bića. Što se to u živome svijetu zbiva pri-

38 Isto, 56-57.

39 Usp. AVELING, *The Religious Views...*, 434.

40 DARWIN, *Postanak vrsta...*, 434.

rodnim odabirom, a to znači da je skopčano s velikim količinama uništavanja, propadanja, boli i smrti, to je kao prirodoslovac jednostavno prihvatio. Jer, iako se znanstveno ne može reći da je taj proces planiran, on se, i prema Darwinu, *stvarno* pokazao kao progresivan:

Dakle, iz prirodnog rata, iz gladi i smrti, izravno slijedi najuzvišenija stvar koju smo kadri zamisliti, naime, proizvodnja viših životinja. Ima veličanstvenosti u ovakvu poimanju života s raznim njegovim moćima koje su početno udahnute u nekoliko oblika ili u samo jedan oblik; i što su se, dok ovaj planet u skladu sa stalnim zakonima kruži svojom putanjom, od tako jednostavnog početka, razvili ti bezbrojni najljepši i najdivniji oblici i što se dalje razvijaju.⁴¹

Zaključak

Možemo zaključiti da je C. Darwin rano, već za »puta oko svijeta« polako prestao vjerovati u Božju objavu i izgubio kršćansku vjeru. Ta vjera nikada u njemu nije uhvatila dubljeg korijena, ali gubitkom te vjere nije postao ateist. Na modelu Darwinove teorije evolucije i njegove religioznosti jasno se vidi konkretna promjena u načinu vjerovanja u Boga stvoritelja. Vjersku istinu da je Bog stvoritelj on na posve nov način razumije kao stvaranje evolucijom.

Nadalje, čini se sigurnim da Darwin o Bogu stvoritelju nije pisao da mu teoriju lakše prihvate teisti ili iz obzira prema svojoj duboko religioznoj supruzi. Vjeru u Boga bez posebne poteškoće integrirao u svoj psihoprofil znanstvenika. Što praktično nije dosegnoo neke temeljne dimenzije Biblije kao religiozne knjige i što je pronalazio poteškoće u nekim njezinim manje važnim aspektima, to jasno govori o teologiji koju je upoznao za svoga studija u Cambridgeu. Čini se da Boga Novoga zavjeta, tj. Boga Isusa Krista, Darwin nikada nije upoznao. Konačno, neosporno je da uporno ponavljanje kako je poslije 1859. došlo do sustavnog protivljenja evoluciji od strane kršćanskih crkava pripada u domenu mita. Istina je nešto složenija. Njegova »velika ideja« naišla je na kritiku nekih znanstvenika kojoj je on sam na najpošteniji način pokušao doskočiti u kasnijim izdanjima svog *Postanka vrsta*. Drugi su se prigovori odnosili na filozofske implikacije Darwinovih teorija, protivnih filozofijama (ideologijama) fiksizma, esencijalizma i fizikalističkog redukcionizma. Sukob ni tu nije bio između znanosti i vjere, nego između propagandnog korištenja znanosti u širenju materijalizma, ateizma i sl. i ideologizirane religije koja je konzervativno branila spomenute filozofije u teologiji stvaranja ili načinu vjerovanja. Pravi je mit da se poslije 1859. teorija evolucije suočila sa snažnim otporima sa strane kršćanske crkve i da nije bilo od

41 *Isto*, 441-442.

samog početka mnogo učenih teologa i filozofa teista koji su bili iskreni darvinisti.⁴² Što se Darwina tiče, on sigurno nije bio ateist, nego teist razapet između deizma i teističkog agnosticizma.

U godini dvostruke obljetnice Charlesa Darwina, i nakon nje, valja sve učiniti da se njegova velika teorija evolucije oslobodi svake ideologije i da se u njoj vidi samo znanost. Denis Alexander⁴³ nalazi za to više razloga. Evo nekih:

Prvo, nepristojno je prema samome Darwinu, osim što je to povijesno netočno, gledati u njemu ikonu neke posebne ideologije, a ne otkrivačelja velike znanstvene teorije koja je promijenila biologiju. On se sam zaista opirao instrumentalizaciji svoje teorije u neznanstvene svrhe. Kada je otkrio načelo prirodnog odabira i njime objasnio prilagodbe u kojima je ranije vidio Božju ruku, prema vlastitom priznanju, osjećao se »kao ubojica« jer je dobro znao da je nakon tog otkrića argument iz dizajna mrtav i da će otkriće mehanizma prirodnog odabira u mnogima uzdrmati vjeru u osobnog Boga, u slobodu volje, u nepromjenljivost moralnih zakona, pa i u smisao života. Doista, zbog takvih su ga posljedica mnogi pisci s ogorčenjem i gnušanjem napali odmah nakon izlaska *Postanka vrsta*.⁴⁴ Činjenica je, međutim, da Darwinu nije bilo ni na kraj pameti da s takvom argumentacijom krene u propagiranje ateizma, odnosno materijalizma. Očito je bio svjestan toga da njegovo rješenje na prirodoznanstvenoj razini može biti izazov razmišljanju u području drugih disciplina, kao što je filozofija, a u to polje nije želio ulaziti.

Drugo, oslobođenje Darwina od ideologizacije dobro je za samu znanost i znanstvene pothvate. Znanstvenici se ne smiju dijeliti prema svjetonazoru. Po sebi, znanost nije kadra presuditi između suprotnih metafizičkih stajališta. Uvoditi ideologiju u znanost znači priječiti njezin napredak.

Treće, povijest uči da je upotreba znanosti, kao i religije, u ideološke svrhe veoma opasna i da može dovesti do mnogih ljudskih patnji, čak do strahovitih zločina protiv čovječanstva.

42 Usp. *isto*.

43 Usp. Denis ALEXANDER, Darwin, Ideology and God; [http://209.85.129.132/search?q=cache:WWlkczI6utsJ:www.spurgeons.ac.uk/Portals/2/Darwin,%2520Ideology%2520and%2520God%2520\(Denis%2520Alexander\).doc+darwinism+ideology+anti-ideology&cd=11&hl=hr&ct=clnk&gl=hr](http://209.85.129.132/search?q=cache:WWlkczI6utsJ:www.spurgeons.ac.uk/Portals/2/Darwin,%2520Ideology%2520and%2520God%2520(Denis%2520Alexander).doc+darwinism+ideology+anti-ideology&cd=11&hl=hr&ct=clnk&gl=hr) (28.09.2009).

44 Usp. Owen GINGERICH, Dare A Scientist Believe in Design?, *Evidence of Purpose: Scientists Discover Creativity*, New York Continuum Press, ed. John Marks Templeton, 1994, 21-32, o ovome posebno 30.

Josip Balabanić

Charles Darwin and God the Creator

Summary

In this article, we search for the answer to the question why it is that in the works of Charles Darwin (1809-1882), there pertains such a surprising amount of direct theological content and why he brought an existential dimension of his own religious belief about God as the creator through the secondary causes (laws of nature) into his capital works, the *Origin of Species* (1859) and *Descent of Man* (1871). Based on his statements in some letters and quotes in *Autobiography*, one can conclude that Darwin, although a follower of scientific reductionism, does not mention the Creator from tactical reasons (to soften the repulsion of his work by conservative readers, out of respect to his religious wife etc), but does it honestly as a theist agnostic who within himself simply combined the faith in God and the empirical experience of a scientist.

Key words: Ch. Darwin, faith, science, God, creation, scientific reductionism